

Christianspris – Frederiksort

Fæstningen, som ikke kom til orde

Af Børge L. Barløse.

I de slesvigske folketællinger, som de nu er ordnet i Rigsarkivet, lægger man mærke til en lille selvstændig enhed, Søbatteriet Frederiksort. Materialet er helt adskilt fra købstæder, amter og godsdistrikter og derfor hurtigt overset. Et indbyggerantal svingende omkring 100 bekræfter, at det lille samfund i det yderste Dänischwold var et rent rudiment i den periode, der gik forud for tabet af hertugdømmerne i 1864.

Kaster man blikket tilbage gennem et par århundreder, afdækkes imidlertid beretningen om en fæstning, som i kraft af sin placering ved indsejlingen til Kiel blev inddraget i en del af de begivenheder, som har udformet Sønderjyllands og det danske monarkis skæbne. Litteraturen om emnet er spredt og bemærkelsesværdig fåmælt. Til gengæld er det utrykte materiale særdeles righoldigt. Regnskaber i Rigsarkivet, grundplaner og bygningstegninger i Tøjhusmuseet eller Det kgl. Bibliotek samt kommandantskabets akter i Hærens Arkiv er nogle af de vigtigste grupper. For blot i nogen grad at udnytte det stof, der her foreligger, skal der i det følgende gives en oversigt over fæstningens historie med fremhævelse af de mest markante hovedpunkter.¹

*

Axel Urupe Christianspris.

Da Christian 4. i efteråret 1629 fandt det nødvendigt at styrke sin strategiske position efter freden i Lybæk, forelagde han hertug Frederik af Gottorp en plan, der sigtede på at styrke forsvaret af hertugdømmerne, i særdeleshed af Slesvig. Han foretog dette udspil i henhold til den eksisterende, i 1593 fornyede aftale om, at kongen, hertugen og stænderne skulle yde hinanden gensidig hjælp i forsvars-

Udsnit af Johannes Mejers kort over Dänischwold, i Danckwerths Neue Landesbeschreibung (1652).

øjemed (den såkaldte »union«). I det kongelige forslag var der bl. a. tænkt på en befæstning af Kiel, men senere synes sagen at have fået en drejning, for i de følgende henvendelser til hertugen rettes bestræ-

belserne tydeligt imod et punkt ved vestsiden af fjorden nord for Levenså, altså på slesvigsk grund.²

Hertugen stillede sig ret afvisende, og stænderne i Kiel afslog 8. 11. 1630 at yde bidrag til planens gennemførelse. Det danske rigsråd sluttede derimod op bag kongen, og da ingeniør Axel Urup sammen med et par andre tilforordnede havde udpeget et retvinklet næs ved landsbyen Pries som det bedst egnede sted for projektet, anbefalede man 26. 6. 1631, at der blev indledt forhandlinger med Cai Ahlefeldt om køb af det nødvendige areal.³ Mens forhandlingerne stod på, skrev kongen den 18. august til kansleren Christian Friis: »Den odde, som fæstningen er afstukket på, kaldes Priesort, hvorfor jeg har kaldet den kommende fæstning *Christianspris*. Den alsommægtigste Gud give sin nåde til, at den må være anlagt og påbegyndt, hans allerhelligste navn til lov, pris og ære og landene på begge sider til gavn og gode«. ⁴

Samme efterår bevilgede et stændermøde i København en frivillig kontribution til finansiering af anlægget, og den 28. december tilskødede Cai Ahlefeldt for 164.000 rdl. kronen sine 3 godser Bülk, Seekamp og Knoop, hvortil bl. a. hørte landsbyerne Pries, Holtenu og Clausdorf. Et stændermøde i Kolding stillede i april 1632 yderligere 10.000 rdl. til rådighed for byggeriet, som vel blev påbegyndt straks derefter.⁵

Ved nytår 1633 fik lensmændene pålæg om at skaffe 300 »løsgængere« eller, dersom sådanne ikke var at få, lige så mange ugifte karle og sende dem til Christianspris, hvor de skulle arbejde for 20 skilling om dagen.⁶ Jordarbejderne var overdraget til den hollandske voldmester Otto de Claer, som dog allerede 1634 afløstes af Peter Bysser. Bygmester Herman Bolten fra Glückstadt fik til opgave at fuldføre den søndre port, og stenhuggerarbejdet blev udført af bl. a. Robert Harries fra Itzehoe. Fra 1. 1. 1635 fik Axel Urup bestalling som guvernør. Det må betyde, at fæstningen i hovedsagen var færdig på det tidspunkt; men ved sit besøg i juli samme år fandt kongen dog en hel del at anke over: »Da så jeg min ynk på værket, hvor slet det går fort, uanset der haver ingen mangel været på penge . . . såfremt det skal blive færdigt, som det sig bør, da vil de penge, dertil er udlovet, inted forslå«. ⁷

I 1643 fungerede fæstningen i hvert fald i den forstand, at man begyndte at opkræve told af sejladsen på Kiel.⁸ Men just samme år

*Axel Urup til Beltebjerg, fæstningsguvernør i Christianspris 1635-1643.
Stik af Alb. Haelwegh. (Det kgl. Bibliotek).*

undergik den politiske situation en alvorlig forværring. Den svenske formynderregering erklærede krig, og da Lennart Torstensson den 12. december overskred den holstenske grænse, blev forsvaret af hertugdømmerne, ja af hele den jyske halvø som bekendt hurtigt løbet over ende.

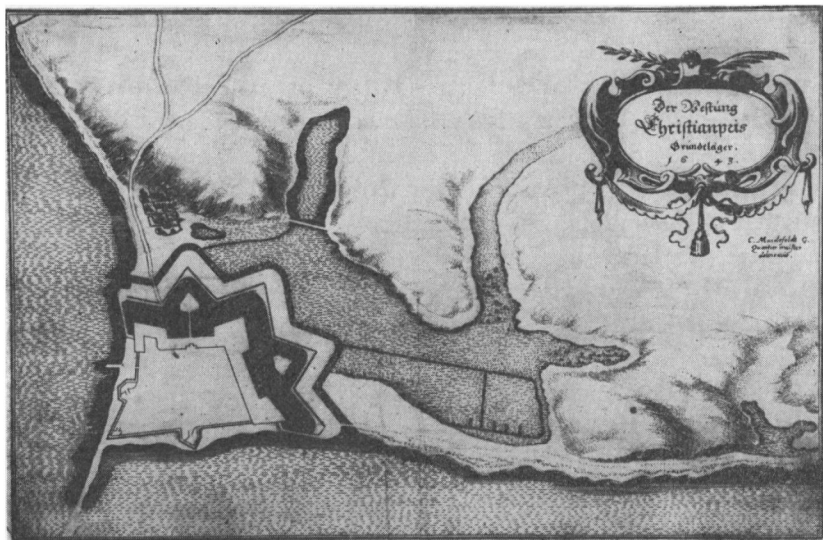
Christianspris var kun bemanded med en vagtstyrke på et halvt hundrede mand, ført af kaptajn Laurits Svendsen, og om et effektivt forsvar kunne der ikke være tale. Svenskerne sendte generalkvartermester Konrad Mardefeldt ind i fæstningen for at opfordre til overgivelse; men Axel Urup nægtede at kapitulere uden sværdslag. Torstensson gav da ordre til stormangreb. Det blev foretaget den

*Generalkvartermester Konrad Mardefeldt (1610-1688). Maleri på Gripsholm.
(Det svenske Nationalmuseums portrætarkiv).*

18. december på den måde, at én styrke forsøgte at forcere volden fra landsiden, mens en anden rykkede frem over en flad sandbanke i strandkanten, hvor Mardefeldts rekognoscering havde vist, at der kun var befæstet med palisader og spanske ryttere. Det sidste angreb — mod det svageste punkt — gjorde snart udslaget, og Axel Urup blev taget til fange på volden.’

Det giver anledning til allerede her at rejse spørgsmålet: hvordan var den erobrede fæstning anlagt? Har vi nogen mulighed for at vurdere, hvordan der har set ud i Axel Urups Christianspris?

*Plan over Christianspris i 1643, udarbejdet af svenskeren Mardefeldt.
Original i Kungl. Krigsarkivet i Stockholm.*

Det naturlige udgangspunkt vil her være et stik i Merians »Topographia Saxoniae Inferioris«, der udkom i Frankfurt 1653. Man har hidtil betragtet dette billede med temmelig stærkt forbehold, idet man har opfattet det som en gengivelse af, hvordan fæstningen var tænkt i følge Axel Urups plan. Det statelige antal lange, kaserneagtige bygninger i fæstningens indre har vakt forundring, og man har betvivlet, at de virkelig er blevet opført.

Det er rigtigt, at det er et meget »veltalende« billede, men dog ikke mere veltalende end så mange andre af tidens tilsvarende frembringelser. Ser man bort fra bygningerne, svarer anlægget i sin struktur ret nøje til den ældste og mest pålidelige fremstilling, vi kender, Mardefeldts tegning fra 1643 (gengivet i 5. del af »Theatrum Europaeum«). Her er fæstningen ganske nøgternt vist som en rhombeagtig firkant med 3 kraftige hjørnebastioner og to raveliner i graven. Med hensyn til adgangsvejene til fæstningen sydfra er der påfaldende god overensstemmelse mellem de to kilder.¹⁰

Hvad bygningerne angår, lader Mardefeldts tegning os helt i

stikken, idet pladsen inden for voldene simpelthen står blank. Men materialet er ikke udtømt dermed. Vi ved, at Christian 4. i 1641 beordrede to mandskabsbarakker opført. Tegningerne dertil blev tilsendt Corfitz Ulfeldt, kort efter at kongen havde været i Christianspris.¹¹ Desuden har vi i Krigsarkivet i Stockholm bevaret en tegning af svensk oprindelse. Den har — idet den i øvrigt følger Mardefeldts grundplan — placeret to sæt bygninger i fæstningens indre: et par langagtige huse tæt op ad vestvolden og øst for disse en bygning af mere kvadratisk struktur. Hos Merian kan der i hvert fald udpeges to detaljer, som synes at svare hertil, nemlig Litra I »Soldatesca Wohnungen« og Litra A »Das königliche Haus«. Ydermere kendes der, omend i en langt senere overlevering, en beretning om, at Axel Urup lod sløjfe to høje i fæstningens nærhed. I den ene fandtes et slagsværd og en stor guldring, som han lod ophænge på en bjælke i »den store spisesal«.¹²

Har der eksisteret et kongeligt palæ eller en lignende monumentalbygning i Christianspris? Det må forbeholdes en mere detaljeret undersøgelse at fastslå bygningernes antal og beskaffenhed; men alene af det her anførte turde fremgå, at Merians stik med al sandsynlighed ligger nærmere ved virkeligheden, end man hidtil har antaget.

Hvorom alting er, så tjente fæstningen som svensk støttepunkt, så længe krigen varede. Efter slaget på Kolberg Heide 1. 7. 1644 var det naturligt, at admiral Klaes Fleming søgte ind til Christianspris for at reparere sine skibe. Fra »Trefoldigheden« lød Christian 4.s kommentar nogle dage senere: »Det haver behaget den Allerhøjeste, at deres store coraissie haver jaget dem inden for Christianpris, vejen op til Kiel, hvilket mig kommer vel tilpas, . . . efterdi at jeg nu inted behøver at lede efter dem i søen«.¹³ Kongens modtræk fulgte snart efter. En eskadre under admiral Peder Galt lagde sig for anker længere ude i fjorden, og de stridende parter lå i nogen tid og lurede på hinanden. Kongen regnede ufortrødent med at have fået en chance forærende. »Der haver vel inted i nogle hundrede år ligget tvende potentaters flåder, som fjender var, så nær hos hinanden, som disse gør. Havde al verden villet sagt mig, at de »Bernhiitter« havde skullet løbe i det hul, da havde jeg det inted kunnet indbilde mig sligt«.¹⁴

Hans optimisme blev dog snart gjort til skamme under et given-

hedsforløb, der formede sig både dramatisk og uhyggeligt. Den 24. juli landsatte han tropper på østsiden af fjorden. Derved opnåede han umiddelbart to fordele: Neumühlen, der var af væsentlig betydning for de svenske proviantforsyninger, blev besat, og der blev anlagt et batteri ved Labø. Kong Christian kunne nu med rette hævde, at han havde strammet grebet om modstanderen: »Efterdi . . . jeg nu i nat med det geworbene folk af Laaland haver fattet en plads på det faste land, tvært over fra Christianspris, fra hvilken jeg forhåber at kanonere samme flåde, så at de skjælmer med Guds hjælp må få det, de bør at have«. ¹⁵

Om formiddagen den 26. juli blev admiral Klaes Fleming dødelig såret i sin kahyt af et skud fra skansen ved Labø. Inden han udåndede, overgav han kommandoen over skibene til generalmajor Karl Gustav Wrangel. Torstensson pålagde denne hurtigst muligt at forsøge at bryde blokaden: »Om vinden nu forsømmes, vil det aldrig være forsvarligt, hverken for Gud eller mennesker. Adieu, hast til søs, hils admiralerne med min tjeneste og kommuniker dem mine tanker. Jeg ville gerne skrive dem samtlige til, men tiden vil ikke tillade det«. ¹⁶

Den svenske øverstbefalende havde unægtelig fået nok at se til. På dette tidspunkt var den kejserlige general Gallas rykket ind i Holsten, og hans fortropper var netop nået frem til Kiel. Alene dette betød en alvorlig fare for flådens forsyninger. Og nu truslen fra den ulykkesvangre »redoute« ved Labø. Det lykkedes Torstensson den 28. juli ved et rasende og skånselsløst rytterangreb, som kostede 1100 danske musketerer livet, at borteliminere denne trussel. Danskerne, som stod under kommando af den tyskfødt major Georg Maës, blev overrasket under deres arbejde ved skansen, og de allerfleste hugget ned uden pardon. Kun majoren og nogle få hvervede tyskere blev skånet. ¹⁷

Det stod nu til Peder Galt alene at gøre fjenden størst muligt afbræk. En fornyet ordre pålagde ham at gå fjenden så nær som muligt og give ham »først den ene side og siden den anden«, d. v. s. det glatte lag. Den 30. juli forsøgte Wrangel at slippe ud i rum sø; men da vinden sprang om i utide, gav han kontraordre og søgte tilbage til Christianspris. Peder Galt forholdt sig passiv under de svenske skibes bevægelser og blev dagen efter afløst som eskadrechef af Erik Ottesen Orning. Den 1. august om aftenen, under en frisk

kuling, lykkedes det omsider Wrangel at bryde blokaden. To bøsse-skud gav signalet til at lette, »og i én lang lydløs række af skibe sejlede den svenske flåde ud forbi den danske blokadestyrke, hvor man ingenting mærkede«.

Da kongen fik nys om det passerede, gav han Erik Ottesen befaling til »at gøre sejl og gå straks lige ad Femern og der lade flittigt forfare, hvor den svenske flåde er hængangen«.¹⁹ Hans operationer ved Kiel-fjorden var totalt mislykket. Følgerne var katastrofale (søslaget ved Femern den 13. oktober), og efterspillet blev makabert og lidet flatterende for kongen. Peder Galt blev dømt fra livet og henrettet — ikke, som det fejlagtigt er blevet fremstillet, som syndebuk for Wrangels triumf, men fordi han ikke angreb under det første udbrydningsforsøg den 30. juli. Også major Maës måtte undgælde. Ved hans løsladelse fra krigsfangenskabet i 1645 lod kongen ham fængsle i den hensigt at stille ham for en krigsret i Glückstadt. Så vidt kom det imidlertid aldrig. Måske lykkedes det ham at undslippe.²⁰

Hvad fæstningen angår, blev den udleveret ved Brømsebro-freden, og i 1647 fik Axel Urup på ny overdraget posten som kommandant. Men da Frederik 3. året efter havde afløst sin far på tronen, blev det besluttet at nedlægge Christianspris. En del af det i 1632 erhvervede jordegods blev afhændet til oberstløjtnant Frederik Buchwald, og demoleringen af værkerne tog sin begyndelse.²¹ I september 1649 klager staden Kiel over, at volden mod søsiden stadig er intakt.²² Hvorledes nu dette end forholder sig, blev der sat punktum for det første kapitel af fæstningens historie efter mindre end tyve års forløb.

Henrik Rüses anlæg.

Imidlertid kom Kiel under Karl Gustavkrigene til at spille en strategisk rolle, som Frederik 3. ikke havde forudset, og efter statsomvæltningen i 1660 blev det besluttet at genopbygge Christianspris. Fæstningen fik nu navnet *Frederiksort*, og det blev overdraget hollænderen Henrik Rüse, som var trådt i dansk tjeneste 1661, og som netop havde anlagt kastellet i København, at lede opførelsen.

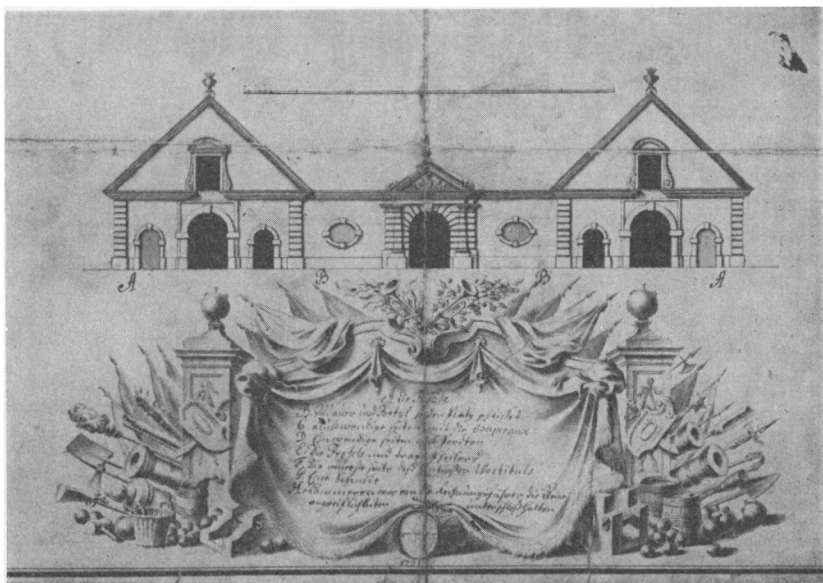
De nærmere bestemmelser blev fastsat i en kontrakt, som er dateret 12. 4. 1665. Rüse forpligtede sig til at bringe hele anlægget »in vollenkommener perfection« til Martini dag 1666. Han anslog,

Generalmajor Henrik Rüse (1624-1679), der anlagde kastellet i København, og som fik overdraget genopbygningen af Christianspris (Frederiksort). Stik af Haelwegh efter maleri af Karel van Mander. (Det kgl. Bibliotek).

at han i de 5 sommermåneder skulle bruge en arbejdsstyrke på 1124 mand, nemlig 700 til gravearbejder, 200 ved styrtkærreerne, 50 til at lave faskiner, 24 til bemanding af 4 stenpramme og 50 til håndlangere. I perioden derefter — fra oktober til frostens komme — skulle 600 mand være tilstrækkelig. Generalmajoren fik straks anvist et detachment på 6 kompagnier udskrevet på Sjælland, Falster og Møn. Dette mandskab skulle indkvarteres i baraker eller felthytter, og hver mand skulle til sit underhold og i arbejdsløn have en sletdaler om ugen. Ydermere fik han til sin rådighed 5 hvervede holstenske kompagnier. Et af disse blev udkommanderet, mens de fire allerede var placeret i fæstningen som besætning. Disse hvervede soldater skulle i dagløn have 3 lybske skilling.²²

Hele entreprisen lød på 75.438 rdl., men bygherren måtte dog af-

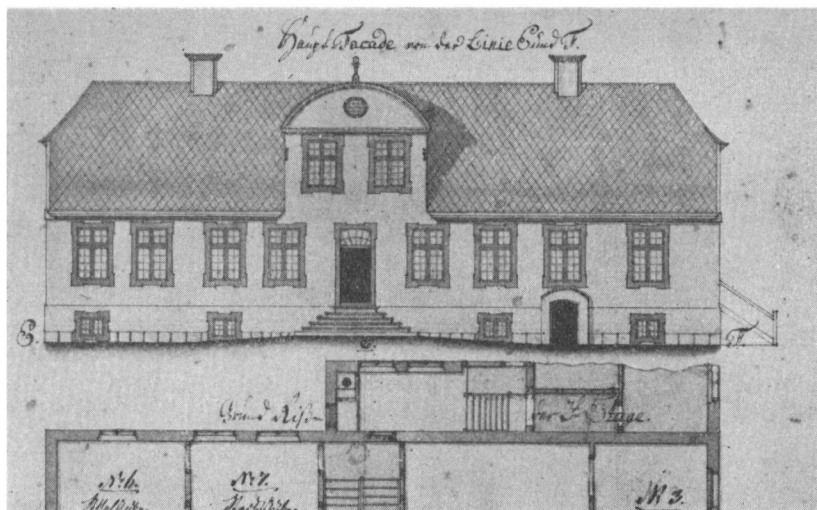

Fra omkring midten af 1700-tallet er vi i stand til ved hjælp af ingeniørkorpsets mapper i Det kgl. Bibliotek at følge de fleste enkeltheder i fæstningsbyggeriet overalt i riget. Her er et kunstfærdigt udført projekt til fæstningsarsenalet i Frederiksort, dateret 1731.

finde sig med en betydelig overskridelse. De samlede omkostninger blev efter afleveringen opgjort til ialt 123.628 rdl.^a

Henrik Rüses anlæg havde adskillige lighedspunkter med kuppet i København. I hovedtrækkene bestod det af en vold med 5 bastioner, omgivet af en 4 alen dyb grav og forskellige udenværker.

I 1692 anrettede en stormflod betydelige skader på fæstningen, og der måtte foretages reparationer for ialt 1445 rdl. Noget lignende gælder om 1730, omend i lidt mindre målestok. Perioden omkring midten af 1700-tallet er i øvrigt kendetegnet ved en livlig byggevirksomhed. Der blev bl. a. opført arsenal, kommandantbolig, provianthus og marketenderi. Selve værkerne fik derimod under den langvarige fredsperiode lov til at forfalde, og i 1812 kom en undersøgelseskommission til det resultat, at der burde foretages en omfattende restaurering. Landgrev Carl af Hessen fik i sin egenskab af kommanderende general forelagt en beregning lydende på ialt 40.000 rdl., men de finansielle forhold var på det tidspunkt så

Kommandantbolig opført 1748. Tegning i Det kgl. Bibliotek.

anspændte, at sagen simpelthen måtte henlægges.²⁴ I maj 1813 kom det på tale helt at nedlægge fæstningen, men kommandanten, den 67-årige generalmajor Joh. P. Ulrich Hirsch afviste tanken.²⁵ Han skulle snart få anledning til at sande, at Frederiksort, skønt den var relativt velforsynet med skyts og ammunition, ikke kunne holde stand, når faren blev overhængende.

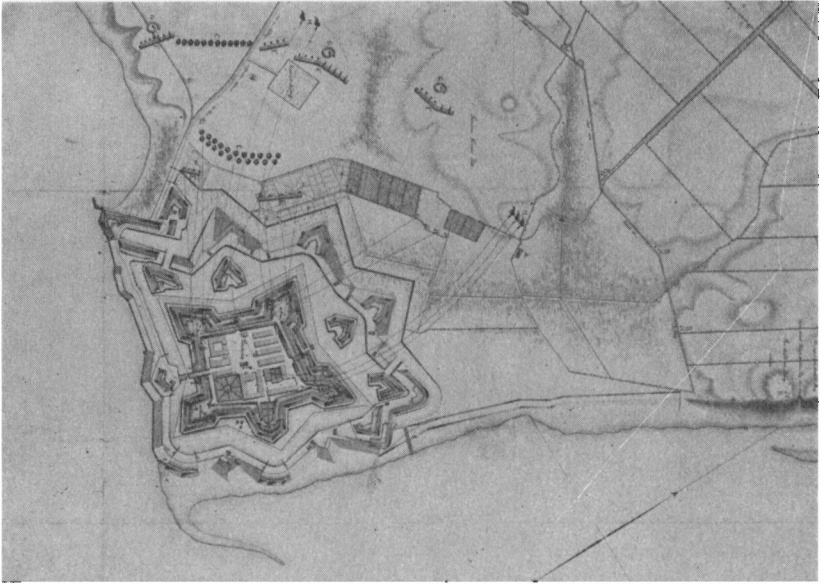
Efter Napoleons nederlag ved Leipzig i oktober blev situationen hurtigt tilspidset. Den holstenske grænse lå helt blottet, da Marskal Davoust koncentrerede den franske hær i Hamborg, mens det danske auxiliærkorps kæmpende trak sig nordpå. Da der den 15. december blev sluttet våbenstilstand i Rendsborg, var fæstningerne Frederiksort og Glückstadt undtaget fra våbenhvilen. Med det formål at bemægtige sig Frederiksort stødte den svenske general Karl Henrik Posse frem til Levenså med sin division, og da opfordringen til overgivelse blev afslået, begyndte han belejringen.²⁶

I fæstningen lå der foruden et garnisonskompagni kun et infanterikomparti og en snes artillerister, ialt ca. 350 mand incl. syge og nonkombattanter. Der var i den ellefte time skaffet proviantforsyninger fra omegnen og truffet andre forholdsregler til at modstå en belejring; men da der blev anlagt haubitsbatterier i indtil

*Den svenske general Karl Henrik Posse (1767-1843), som indtog Frederiksort i 1813. Maleri af C. F. von Breda på Gripsholm.
(Det svenske Nationalmuseums portrætarkiv).*

300 meters afstand, skønnede Hirsch, at overmagten var for stor, og den 19. december blev kapitulationen underskrevet. En betydelig mængde krigsmateriel fulgte med udleveringen af fæstningen. Garnisonen kunne afmarchere med flyvende faner og klingende spil, men skulle 24 timer senere udveksles mod et tilsvarende antal af de fanger, som general Wallmoden havde mistet i slaget ved Sehested. Imidlertid førte fredsunderhandlingerne så hurtigt til et resultat, at Frederiksort allerede en månedstid senere blev rømmet af svenskerne. I 1817 afsagde en militær undersøgelsesdomstol kendelse om, at overgivelsen havde været forhastet, og flere officerer, deriblandt Hirsch, blev idømt fæstningsarrest.²⁷

En minutios fremstilling af forholdene i Frederiksort under den svenske belejring i 1813 er givet på denne tegning, der senere er lagt ad acta i Ingeniørkorpsets samling. (Det kgl. Bibliotek).

Det blev efterhånden klart, at fæstningens militære rolle var ved at være udspillet. Der var dog stadig levnet den en funktion som statsfængsel. En af arrestanterne var Uwe Jens Lornsen, som var anbragt i Frederiksort fra 2. 6. til 10. 11. 1831.²⁸

Frederiksort, »hvor alt forekommer roligt«.

Da opstanden i hertugdømmerne udviklede sig i marts 1848, var Frederiksort så tæt ved det slesvig-holstenske kraftcenter, at fortet ikke kunne undgå at blive revet med i begivenhedernes malstrøm, uanset, at det siden 1843 ikke mere havde status som fæstning, men kun som »lukket søbatteri«.

Allerede natten til 27. marts lykkedes det artilleriløjtnant Feldmann at føre en del af materiellet til Rendsborg. Så langt fra at forhindre ham i hans forehavende sluttede kommandanten, kaptajn Irminger, sig selv til revolutionen og lod fæstningen helt i stikken.²⁹

I Kiel svævede man længe i uvidenhed om, hvad der var sket. Det

*H. W. H. v. Irminger (1787-1878), som var Frederiksorts kommandant i marts 1848, og som affandt sig med, at en del af materiellet blev ført til Rendsborg.
Fotografi i Schleswig-holsteinische Landesbibliothek i Kiel.*

forlød, at en dansk eskadre var på vej for at bombardere byen, og man forestillede sig, at skibene ville ankre op ved Frederiksort og foretage beskydningen ved at sende kanonbåde frem mod havnen. For at forpurre noget sådant rykkede et par hundrede mand af borgervæbningen en nat i begyndelsen af april ud og »indtog« fortet, uden at det kom til nogen form for kamphandlinger.³⁰

I spidsen for togtet stod Werner v. Siemens, den senere så berømte

tyske opfinder og elektroingeniør. Han gjorde i 1848 tjeneste som præjsisk artilleriofficer; men samme dag, som Prøjsen besluttede at intervenere, gav man ham orlov, og han rejste øjeblikkelig til Kiel, hvor hans søster og svoger var bosiddende. I sine erindringer, der udkom i 1895, beretter han udførligt om, hvordan han først etablerede en spærring af havneindløbet med elektriske miner — de første i søkrigshistorien — og derefter organiserede og ledede besættelsen af Frederiksort.³¹

Da besætningen, som efter hans udsagn bestod af nogle få gamle fyrværkere eller sergenter, var arresteret og ført til Kiel, gik man i gang med at etablere et forsvar mod danskerne. Det kneb dog at bevare fatningen. Allerede ved dag gry blev der observeret et dansk orlogsfartøj på fjorden, og inden for murene blev der pågrebet en »spion«. I virkeligheden var det den aldrende garnisonspræst, som fra voldene havde givet tegn til fiskerne i Labô om at sende en båd over. Efter et par dages forløb tog man det mere roligt, kanonerne blev afprøvet og klargjort, og en sort-rød-gylden fane blev hejst for at markere erobringen.

Imidlertid varede det ikke længe, før besættelsesstyrken begyndte at skrumpes ind i tal. Flere og flere af borgervæbningen ønskede at vende tilbage til deres civile profession, og den 13. april blev mandskabet erstattet med 150 unge bønder fra omegnen.³²

På et vist tidspunkt lå der — stadig iflg. Siemens — 3 større krigsskibe for anker på rheden. Det havde til følge, at man med endnu større iver forberedte sig på alle eventualiteter. En af de først udlagte miner — et stort vinfad med 5 centner krudt — blev gravet ned foran den søndre port, men eksploderede uheldigvis i utide. Uheldet krævede ingen dødsopfre, men forårsagede naturligvis stor ravage og megen postyr. Fra samtlige bygninger raslede tagstenene til jorden, vinduessprosser og dørfyldinger blev trykket ind, skorstenene styrtede sammen, og i Labô og Holtenau blev vinduesruder knust. Et hestekøretøj, der netop passerede broen, blev slynget i voldgraven, og kokken, der var på vej op ad en trappe med en fyldt suppeterrin, pådrog sig svære forbrændinger.

Et øjenvidne beretter, at Prinsen af Nør samme dag indfandt sig i kommandantbygningen, hvor han foreholdt Siemens, at det »fysiske eksperiment«, der havde fundet sted, var blevet forbigstret kostbart.³³

På dansk side herskede der i lang tid uklarhed over søbatteriets

skæbne. Da kaptajn Sten Bille den 26. marts med dampskibene »Hekla« og »Skirner« bragte den slesvig-holstenske deputation tilbage til Kiel, passerede man Frederiksort, »hvor alt forekom roligt«, og da »Skirner« skulle returnere til København, fulgte »Hekla« den »for en sikkerheds skyld« ud forbi batteriet.³⁴ Så sent som den 18. april rapporterer chefen for flotillen ved hertugdømmernes østkyst til marineministeriet, at chefen for orlogsbriggen »Mercurius«, kaptajnløjtnant Raffenberg, flere gange havde været i land ved Bülk, hvor han havde hørt, »at Frederiksort slet ikke var besat, hverken med kanoner eller folk«, og at der i Kiel kun var lidt militær.³⁵ Fra begyndelsen af maj måned blev der etableret blokade af de tyske østersøhavne, og det blev korvetten »Galathea«, som fik til opgave at vogte indsejlingen til Kiel.³⁶ Det vides, at der i dagene omkring den 20. maj blev truffet vidtløftige forberedelser til et overfald på korvetten. Medlemmer af v. der Tanns frikorps — der på det tidspunkt var garnisoneret i Frederiksort — blev to gange indskibet i fiskerbåde og mindre fartøjer med henblik på at entre skibet; men forsøget kiksede begge gange og endte i grotesk forvirring, som kun føjede spot til skade.³⁷

Med dette brogede optrin slutter den kavalkade af begivenheder, som det her har været formålet at belyse, og vi er tilbage, hvor vi begyndte: ved folketællingerne 1855 og 1860. Efter Treårskrigen afslutning var der ikke længere tale om nogen militær funktion for det lille etablissement ved Kiel.³⁸ Derimod drog prøjserne senere fuld nytte af de gamle anlæg til marinekaserne, torpedoværksted m. m.³⁹ Efter 2. verdenskrig kunne intet mere holde fæstningen i live. Da en nærliggende maskinfabrik, Maschinenbau Kiel AG, i 1957 skulle udvides, blev de sivbevoksede grave fyldt op, og bulldozere gjorde det af med de sidste rester af bastioner og fundamenter.⁴⁰

Det blev aldrig Frederiksort beskåret at udfolde sig med bravour i den tiltænkte rolle. Tre gange var den fremme i rampelyset på historiens scene. Men hver gang kom der noget i vejen . . . Fæstningen kom aldrig til orde, for — som Caspar Danckwerth lidt filosofisk bemærker — »das Glück hat nicht secundiren wollen«.

NOTER OG HENVISNINGER

1. Blandt de tyske bidrag til litteraturen om Frederiksort, eller som fæstningen oprindeligt hed: Christianspris, er der grund til at fremhæve A. Schorn: *Friedrichsort. Bilder aus der Vergangenheit und Gegenwart.* Kiel 1901. — Arthur Gloy: *Aus Kiels Vergangenheit und Gegenwart.* Kiel 1926. — Herm. Kellenbenz: *Christianspris und die Anfänge von Friedrichsort* (*Z Sch-H Gesch.* 1951, s. 276 ff.). — N. Detlefsen: *Wo lag die Festung Christianspris?* (*Die Heimat* 1951).
2. Kellenbenz: *anf. arb.*, s. 278.
3. Kr. Erslev: *Aktstykker og oplysninger til rigsrådets og stændermødernes historie*, II, s. 293.
4. Chr. 4 Breve, II, s. 354.
5. Erslev: *Aktstykker*, II, s. 302 og 318. — L. Bobé: *Slægten Ahlefeldts historie*, III, s. 26.
6. Missive 28. 1. 1633. Kanc Brevb.
7. Vilh. Lorenzen: *Christian IV's byanlæg*, s. 366. — Grundtvig: *Meddelelser fra rentekammerarkiverne 1872*, s. 197. — Chr. 4 Breve, III, s. 404.
8. Kellenbenz: *anf. arb.*, s. 286.
9. Axel Liljefalk: *Torstenssons indfald på den jyske halvø 1643-1645*, *Militært Tidsskrift*, XL, 1911.
10. Matthäus Merian d. y. arbejdede i Sverige 1648-54 og portrætterede i denne periode både Mardefeldt og K. G. Wrangel. Jvf. Joh. Heinr. Eckardt: *M. M., eine kulturhistorische Studie.* Kiel, 1892.
11. Chr. 4 Breve, V, s. 11.
12. *Antiquarische Nachrichten von H. Schröder*, i *Arch Gesch Stat*, II, s. 462.
13. Chr. 4 Breve, V, s. 482.
14. *Sst.*, s. 486.
15. *Sst.*, s. 487.
16. Arn. Munthe: *Svenska flottan i Kielviken. Årsberättelser utg. av Sveriges flotta*, VI, 1914-15, s. 6 ff. — Chr. Bruun: *Slaget på Kolberger Heide, 1879*, s. 154 f. — *Sjöslaget vid Femern 1644*, 13/10 1944, s. 74.
17. K. C. Rockstroh: *Udviklingen af den nationale hær i Danmark i det 17. og 18. århundrede*, I, s. 143 f.
18. *Sjöslaget vid Femern*, s. 74.
19. Rockstroh, *anf. arb.*, s. 144.
20. T Kanc I A: *Diverse militære akter fra Frederik 3.s tid 1646-60* (R Ark).
21. A. Ipsen: *Die alten Landtage der Herzogthümer Schleswig-Holstein*, s. 253 og 271.
22. *Rentekammeret 216.217: Afregning med Henrik Rüse* (R Ark).
23. Carl Christiansen: *Bidrag til dansk statshusholdnings historie*, I, s. 510.
24. Schorn: *anf. arb.*, s. 17 f. — *Meddelelser fra krigsarkiverne*, VIII, 1900, s. 278.
25. J. P. U. Hirsch, f. Rendsborg 5. 9. 1746. *Fæstningskommandant siden 1809. Død 30. 5. 1824.*
26. Lars Tingsten: *Sveriges krig och yttre politik. Aug. 1813-jan. 1814.* Sth. 1924, s. 328.
27. A. Tuxen: *Frederiksorts belejring 1813. Meddelelser fra krigsarkiverne*, VIII, s. 275 ff.
28. Lornsen var af den slesvigske overkriminalret blevet idømt ét års fæstningsarrest af 1. grad. I et brev til faderen af 6. 6. 1831 beroliger han med, at dette er den mildeste form for straf: »Jeg kan bo, hvor jeg vil i fæstningen

- og er overhovedet ikke underkastet nogen andre indskrænkninger, end at jeg skal holde mig inden for fæstningens volde og 1 gang daglig melde mig til militæret«. — Willers Jessen og G. E. Hoffmann: Uwe Jens Lornsens Briefe an seinen Vater, jvf. Der Schleswig-Holsteiner, 1930, s. 336 ff.: Aus der Festungszeit Uwe Jens Lornsens.
29. Den dansk-tyske krig i årene 1848-50, udg. af Generalstaben, s. 84. — De pågældende var premierløjtnant Hermann Ernst Traugott Feldmann og kaptajn Hans Waagner Heinrich v. Irminger. Begge blev udelukket fra amnestien i 1852.
  30. Det er næppe muligt at nå frem til en helt nøjagtig datering af denne begivenhed. Med velvillig bistand af forfatteren, redaktør N. Detlefsen, Kiel, har der været foretaget undersøgelser på »åstedet«, men de har ikke ført til noget resultat.
  31. Werner v. Siemens: Lebenserinnerungen, s. 51 ff.
  32. Quell Forsch, bd. 43, s. 239.
  33. Karl Radunz: Die ersten Unterseeminen. Die Heimat 1915, s. 27.
  34. Hist T (Da) 3 R, VI, 1869, s. 415 og 422.
  35. Berl. Tid. 18. 4. 1848.
  36. Dagbladet 5. 5. 1848, jvf. Berl. Tid. 29. 5.
  37. G. L. Martens: Tagebuch eines Freiwilligen des v. d. Tann'schen Corps. Hamburg 1848. — Dagbladet 8. 6. 1848.
  38. 3. 1. 1857 overdrages det en invalid eller anden afskediget officer at føre tilsyn med jordværker, bygninger m.m. (Hærens Arkiv).
  39. Schorn: anf. arb., passim. — Th. Erichsen: Aus meiner Vaterstadt Zur Heimatkunde Kiels. 1911.
  40. Kieler Nachrichten 25. 7. 1956 og 19. 2. 1957.